

SYAHĀDAH DALAM UNDANG-UNDANG KETERANGAN MAHKAMAH SYARIAH DI MALAYSIA: SATU TINJAUAN LITERATUR

Syahādah in Law of Evidence in Shariah Court in Malaysia: A Literature Review

Azizah Mohd Rapini

*Ph.D Candidate, Department of Shariah and Law,
Academy of Islamic Studies,
University of Malaya, 50603 Kuala Lumpur.
azizah@kuis.edu.my*

Ruzman Md Noor

*Associate Professor, Department of Shariah and Law,
Academy of Islamic Studies,
University of Malaya, 50603 Kuala Lumpur.
ruzman@um.edu.my*

ABSTRACT

Syahādah (testimony) is one of the strong methods of proof and there is no dispute about it in terms of acceptance by Islamic scholars as one of the most important evidence after iqrar (confession). The word syahādah implies the evidence of a witness which seems to be true about the rights or interests of others using specific term ashhadu. However, the evidence of a witness in Shariah Court in Malaysia can be accepted not only as syahādah, but it can also be accepted as bayyinah or qarinah. This paper will identify previous studies and related researches touching upon syahādah as a method of proof under Islamic law of evidence directly or indirectly. This study also tries to identify any research with regard to syahādah as applied in Shariah Courts in Malaysia in order to explore any relevant issues to be investigated for further reviews or reforms. Initial findings concluded that there is no dispute among researchers that syahādah is the most important tool of evidence under Islamic law of evidence as well as under civil law system. Only on how the concept and principles in certain part of syahādah is to be interpreted to current situations has become a major discussion.

among scholars and legislators particularly when it comes to the issue of enacting the law regarding syahādah under Shariah Court of evidence in Malaysia.

Keywords: *syahādah, law of evidence, Shariah Court*

PENDAHULUAN

Syahādah telah ditakrifkan oleh fuqaha sebagai pemberitahuan yang bersifat benar tentang hak atau kepentingan orang lain yang disampaikan di hadapan hakim dengan menggunakan lafaz tertentu yang memberi maksud *asyhadu*. Mahmud Saedon telah merumuskan definisi *syahādah* yang diberikan oleh ulama sebagai pemberitahuan yang bersifat benar diberi atas keyakinan dan pasti dan bukan sangkaan, menggunakan lafaz kesaksian dalam majlis kehakiman untuk kepentingan orang lain ke atas orang lain dan bukan bagi kepentingan pihak yang menyampaikan kesaksian bertujuan untuk mensabitkan sesuatu hak atau kepentingan sama ada hak Allah atau selainNya (Mahmud Saedon A. Othman, 1991: 56). Seksyen 3 Akta Keterangan Mahkamah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997 (AKMSWP) dan Enakmen Keterangan Mahkamah Syariah (Negeri Selangor) 2003 (EKMS) mendefinisikan *syahādah* sebagai apa-apa keterangan yang diberikan di Mahkamah dengan menggunakan lafaz *asyhadu* untuk membuktikan suatu hak atau kepentingan. Manakala saksi pula dalam peruntukan dan statut yang sama telah didefinisikan sebagai tidak termasuk plantif, defendan dan orang tertuduh. Ini menunjukkan bahawa *syahādah* atau kesaksian adalah sifat keterangan bagi seseorang saksi. Malah, Kamus Dewan (1994: 1332) sendiri telah mendefinisikan *syahādah* atau *syahahadat* sebagai kesaksian iaitu keterangan yang diberikan oleh orang yang melihat atau mengetahui, juga dikenali sebagai bukti dan kenyataan.

Seksyen 83 (1) EKMS dan AKMS telah memperuntukkan syarat kelayakan seseorang saksi yang boleh diterima keterangannya sebagai *syahādah* sebagai seseorang yang beragama Islam, sempurna akal (*'aqil*), baligh, *'adil* (seseorang yang menunaikan obligasi agamanya, melaksanakan kewajipan agama yang ditetapkan, menahan diri daripada melakukan dosa besar dan tidak terus menerus melakukan dosa kecil), mempunyai ingatan yang baik dan tidak berprasangka atau tiada tohmah. Satu peruntukan tambahan dalam seksyen 84 mensyaratkan keterangan saksi yang boleh diterima sebagai *syahādah* mestilah boleh bercakap, cuma peruntukan tersebut tidak menyatakan syarat boleh bercakap secara langsung tetapi hanya memperuntukkan status keterangan yang hanya berstatus *bayyinah*¹ (bukan *syahādah*) bagi keterangan yang diberikan oleh

¹ Seksyen 3 EKMS dan AKMS mendefinisikan *bayyinah* sebagai keterangan yang membuktikan sesuatu hak atau kepentingan dan termasuklah *qarinah*

saksi bisu. Syarat-syarat yang diperuntukkan tadi selari dengan syarat-syarat yang telah disusun oleh fuqaha dalam kitab mereka.² Cuma peruntukan tentang syarat merdeka tidak diletakkan sesuai dengan ketidakrelevanannya pada masa kini. Penulisan-penulisan sebelum ini penulis membincangkan prinsip-prinsip penting undang-undang keterangan Islam dalam konteks semasa meliputi *syahādah*, *iqrar*, *qarinah*, keterangan dokumen, pendapat pakar, sumpah dan pengetahuan hakim dengan mengemukakan pandangan ulama tradisional dan kontemporari berserta dalil-dalil syarak.

Manakala *syahādah* pula menjadi perbincangan utama hampir separuh dari keseluruhan penulisan, tetapi tiada penjelasan lanjut tentang statut keterangan yang terpakai di Malaysia. Perbincangan tentang syarat kesaksian merupakan isu yang paling panjang dibincangkan. Rujukan juga dibuat terhadap Qanun-E-Shahadat 1984 tentang *tazkiyah al-syuhūd* atau pemeriksaan saksi tetapi tiada ulasan lanjut. Tiga pandangan utama penulis berkaitan syarat kesaksian untuk ditafsirkan semula berdasarkan keperluan semasa ialah tafsiran syarat 'adil, penerimaan saksi orang bukan Islam dan saksi wanita dalam kes selain hudud tanpa meletakkan syarat yang rigid untuk mengelakkan ketidakadilan (Wahbah al-Zuhaylī, 1997). Penulisan Sidi Ahmad Abdullah pula hanya membezakan maksud *bayyinah* dan *syahādah* menurut undang-undang keterangan Islam serta tiada ulasan lanjut berkaitan *syahādah* diperincikan (Sidi Ahmad Abdullah, 1995: 108).

Tiga penulisan lain berkaitan *syahādah* boleh dilihat dalam penulisan Amir Husin Mohd Nor et al. (2006: 17-51), Iknor Azli Ibrahim (2006: 53-69) dan Abdul Basir Mohamad (2006: 156-187) yang hanya membincangkan konsep *syahādah* menurut perspektif Islam tanpa menjelaskan persoalan-persoalan semasa berkaitan pemakaian konsep tersebut pada masa kini dan tiada ulasan statut serta kes dikemukakan. Amir Husin Mohd Nor, Zuliza Kusrin dan Che Maryam Ahmad menjelaskan konsep *syahādah* secara umum meliputi aspek definisi, hukum dan rukun kesaksian, syarat, penarikan semula kesaksian, bilangan saksi dan hukum kesaksian palsu di samping kedudukan saksi kanak-kanak, wanita dan orang bukan Islam dengan mengemukakan dalil-dalil dan pandangan mazhab-mazhab. Penulis merumuskan bahawa kesaksian dalam Islam sangat mementingkan kualiti dan kuantiti saksi dan syarat-syarat yang

² Rujukan bersifat kontemporari boleh dilihat dalam al-Zuhaylī, Wahbah, *al-Fiqh al-Islāmī wa Adillatuh*, vol. 8 (Damsyiq: Dār al-Fikr, 1997). Mahmud Saedon telah merumuskan *syurūt al-ada'* sebagai Islam, sempurna akal, baligh, 'adil, kuat ingatan, tiada tohmah, berakhlak mulia atau bermaruah, merdeka, boleh berkata-kata dan melihat, lihat Mahmud Saedon A. Othman, *Undang-Undang Keterangan Islam*, 65.

ditetapkan adalah bertujuan keadilan kepada semua pihak dalam sesuatu kes (Amir Husin Mohd Nor et al., 2006: 51).

Manakala Haji Ibnor Azli hanya membincangkan tentang kedudukan kesaksian wanita menurut pandangan mazhab fiqh dalam kes jenayah hudud dan qisas, takzir dan kes mal dengan mengemukakan dalil-dalil dan pandangan mazhab-mazhab. Abdul Basir Mohamad pula menjelaskan secara ringkas kedudukan tiga metode pembuktian utama iaitu *iqrar*, *syahādah* dan *qarinah* dalam kes sivil Islam atau kes mal dengan mengemukakan dalil-dalil dan pandang mazhab-mazhab secara ringkas di samping dua statut terkenal dalam perbincangan undang-undang keterangan Islam iaitu *Majallah al-Ahkam al-'Adliyyah* dan Qanun-E-Syahadat 1984 tetapi tiada penjelasan terperinci tentang kandungan statut berkenaan.

Kajian-kajian berkaitan *syahādah* secara khusus boleh dilihat dalam Ismail Mohd @ Abu Hassan yang menggunakan pendekatan perbandingan tentang konsep *syahādah* yang dibincangkan oleh Imam Nawawi dalam kitabnya *Minhaj al-Ṭālibīn* khusus dalam bab atau *Kitab al-Syahādah* dengan AK dari aspek syarat *syahādah*, bilangan saksi, tanggungjawab menyampaikan *syahādah*, kedudukan keterangan dengar cakap dan menarik balik *syahādah*. Penulis dalam kajiannya turut menjelaskan sejarah perkembangan dan penggubalan undang-undang Islam di Malaysia termasuk undang-undang keterangan Mahkamah Syariah. Beliau merumuskan bahawa perbincangan hukum fiqh oleh ulama adalah tidak sama dengan pentadbiran undang-undang walaupun dalam isu yang sama. Hukum fiqh berasaskan pandangan mazhab bersandarkan kepada wahyu dan tradisi mazhab, berbeza dengan sistem perundangan dan penggubalan undang-undang bertulis yang banyak didasarkan kepada faktor sosial.

Hukum fiqh dalam kitab-kitab tradisi hanya merupakan satu bentuk sistem teori kerana tidak membincangkan bagaimana ia diaplikasi sebagai sistem perundangan berbeza dengan enakmen atau undang-undang bertulis yang merupakan satu sistem perundangan yang menjadi asas amalan dan pentadbiran. Seperti kajian yang lain, Ismail Mohd @ Abu Hassan turut merumuskan bahawa AK telah memperuntukkan syarat yang sangat umum dalam penentuan kebolehterimaan keterangan saksi bahawa semua orang adalah layak untuk menjadi saksi dan tiada bilangan saksi yang ditetapkan berbeza dengan prinsip dalam undang-undang keterangan Islam, termasuk yang dibincangkan oleh Imam Nawawi sebagai sampel utama kajian beliau mewakili pandangan ulama fiqh yang menitikberatkan soal syarat dan bilangan saksi (Ismail Mohd @ Abu Hassan, 1997: 192).

Di akhir kajian tersebut, penulis merumuskan bahawa undang-undang Islam yang telah digubal dalam enakmen negeri-negei di Malaysia sebagai mewakili sistem pentadbiran hukum syarak yang kebanyakannya berasaskan pandangan mazhab Shafi'i. Walau bagaimanapun, perbezaan tetap wujud di antara teori fiqh dengan undang-undang bertulis walaupun undang-undang bertulis merujuk sumber-sumber fiqh. Ini kerana teori dalam kitab-kitab fiqh mewakili sumber rujukan hukum syarak manakala yang akan menjadi sumber amalan ialah undang-undang bertulis atau enakmen yang bukan secara keseluruhannya digubal berdasarkan teori fiqh tersebut serta tidak secara keseluruhannya menggambarkan pelaksanaan hukum syarak secara total (Ismail Mohd @ Abu Hassan, 1997: 284). Penulis seterusnya merumuskan bahawa undang-undang keterangan di Malaysia iaitu AK dalam beberapa aspek selari dengan prinsip keterangan mengikut hukum syarak seperti yang dibincangkan oleh Imam Nawawi dalam *Kitab al-Syahādah*nya. Walau bagaimanapun kajian ini tidak membicarakan secara khusus tentang kedudukan *syahādah* dalam statut-statut keterangan Syariah di Malaysia.

Abdul Muin Abdul Rahman dalam kajiannya banyak membuat pendekatan perbandingan tentang konsep *syahādah* di antara undang-undang keterangan Islam dengan undang-undang keterangan sivil dalam AK meliputi aspek definisi, syarat, bilangan saksi, pemeriksaan saksi dan kategori saksi. Rujukan juga telah dibuat terhadap Enakmen Keterangan Mahkamah Syariah Kelantan 1991. Kajian ini tidak melibatkan amalan semasa penggunaan *syahādah* dan kes-kes di Mahkamah Syariah (Abdul Muin Abdul Rahman, 1999: 1). Penulis telah merumuskan bahawa undang-undang keterangan di Malaysia tidak mementingkan soal syarat seperti yang terdapat dalam *syurūt al-tahammul* dan *syurūt al-ada'* dalam undang-undang keterangan Islam. Undang-undang keterangan Malaysia lebih mementingkan kecerdikan saksi atau kefahaman saksi terhadap soalan yang dikemukakan berbanding soal kredibiliti, kejujuran dan akhlak saksi bagi menentukan saksi yang kompeten (*Ibid*: 56).

Pengkaji juga telah merumuskan perbezaan pemeriksaan saksi di antara undang-undang keterangan Malaysia dengan undang-undang keterangan Islam yang memperuntukkan prosedur khusus mengenalpasti kredibiliti saksi melalui proses *tazkiyah al-syuhūd* (*Ibid*: 62). Cuma dalam merumuskan isu kredibiliti saksi penulis berpandangan bahawa perlunya satu pentafsiran yang lebih kontemporari dan fleksibel terhadap istilah '*adil*' dalam syarat saksi supaya sesuai dengan '*wrf*' dan suasana semasa. Begitu juga dengan aspek bilangan saksi yang tidak menjadi satu perkara yang penting dalam undang-undang keterangan Malaysia berbanding undang-undang keterangan Islam yang lebih bersifat berhati-hati dengan menetapkan beberapa kategori keterangan saksi disebabkan sifat *tabi'e* manusia yang mudah lupa (*Ibid*: 86).

Afridah Abas (2007: 214) dalam kajiannya membincangkan secara khusus tentang kedudukan keterangan dengar cakap di Mahkamah Syariah sebagai sebahagian dari perbincangan ulama fiqh dalam bab *syahādah*. Penulis yang telah merumuskan pembahagian keterangan dengar cakap kepada dua jenis iaitu *syahādah ‘ala al-syahādah* dan *syahādah al-tasamu’*, penulis turut merumuskan bahawa pembuktian melalui metode ini masih jarang digunakan di Mahkamah Syariah di Malaysia kerana tidak banyak kes yang menggunakan sumber pembuktian ini dan pengamal undang-undang sendiri yang tidak mengambil perhatian kepada isu ini. Dapatan kajian penulis merumuskan bahawa *syahādah ‘ala al-syahādah* boleh digunakan atas tiket *qarinah* dalam statut keterangan Syariah dan *syahādah al-tasamu’* boleh digunakan menggunakan hujah lakuna sekiranya tiada peruntukan khusus diperuntukkan dalam statut yang membenarkan hukum syarak dirujuk.

Duryana Mohamed dan Afridah Abas (2011) hanya menyentuh sedikit sahaja berkaitan *syahādah* kerana fokus utama kajian mereka adalah perbandingan prosedur mendapatkan keterangan di peringkat pra-perbicaraan di antara prosiding di Mahkamah Sivil dengan Mahkamah Syariah dan tidak melibatkan proses pemeriksaan saksi semasa perbicaraan. Dalam isu *syahādah*, penulis hanya menyentuh secara umum tanggungjawab-tanggungjawab saksi menurut al-Quran untuk memberikan maklumat dan tidak menyembunyikan kesaksian. Kajian ini banyak menumpukan perhatian kepada prosedur pemeriksaan dan penzahiran dokumen dan interogatori dalam kes sivil sahaja dengan rujukan terhadap Akta Tatacara Mal Mahkamah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1998 yang mempunyai persamaan dengan Kaedah-kaedah Mahkamah Tinggi 1980 tentang tanggungjawab saksi untuk bersifat jujur dan adil serta tidak menyembunyikan maklumat yang sangat penting berkaitan sesuatu kes.

Penulisan Zainal Amin Ayub dan Zuryati Mohamed Yusoff (2007: 99-123) pula telah menyentuh sedikit tentang saksi hisbah yang bertanggungjawab dalam mencegah kemungkaran dalam masyarakat sama ada mempunyai hak mengambil tindakan sama terhadap seseorang yang dikhuatiri melakukan maksiat dalam premis peribadinya kerana fokus utama mereka ialah hak seseorang untuk bergerak bebas di premis peribadi tanpa gangguan pihak luar mengikut perpektif undang-undang Islam dan sivil. Dalam bab *syahādah* khususnya penulis hanya mengemukakan dalil-dalil al-Quran tentang hukum dan tanggungjawab memberikan kesaksian. Penulis menyimpulkan bahawa wajib seseorang saksi untuk memberikan keterangan apabila disaman. Walau bagaimanapun sekiranya ia tidak disaman dan ada orang lain yang telah dipanggil oleh pihak berkuasa untuk memberikan kesaksian maka terpulang kepada seseorang saksi sama untuk tampil memberikan kesaksian secara sukarela atau tidak (*Ibid*: 110).

Zulfakar Ramlee (2012: 20-31), dalam kajiannya tentang beban dan tahap pembuktian mengikut pandangan ulama dan aplikasinya di Mahkamah Syariah di Malaysia menyentuh sedikit tentang *syahādah* yang disebut dalam isu tahap pembuktian sebagai satu metode pembuktian yang boleh mencapai tahap *yaqin*. Penulis telah merumuskan bahawa kes hudud yang perlu dibuktikan sampai ke tahap *yaqin* hanya boleh dicapai melalui *iqrar* dan *syahādah* sahaja. Walau bagaimanapun, dalam kes takzir sekiranya pihak pendakwaan berjaya membuktikan kesnya melalui *syahādah*, pihak tertuduh pula perlu membuktikan pembelaannya sekurang-kurangnya sampai ke tahap *zann al-ghālib* kerana pihak pendakwaan telah pun membuktikan kesnya ke tahap *yaqin* (*Ibid*).

‘Imad Muhammad Rabi’ (1999: 407) dalam kajiannya menggunakan pendekatan perbandingan konsep *syahādah* menurut fiqh dengan undang-undang yang terpakai di Jordan, Mesir dan Lubnan dalam prosiding jenayah sahaja. Konsep yang dirumuskan oleh penulis tentang *syahādah* sama dengan konsep keterangan langsung yang diamalkan di Malaysia yang menekankan soal penerimaan secara langsung dari pancaindera. Penulis telah merumuskan bahawa *syahādah* merupakan alat pembuktian yang sangat penting dalam mensabitkan sesuatu kesalahan dan penggunaannya bukan sahaja berlaku dalam sejarah perundangan Islam, malah dalam sejarah perundangan di benua Eropah sejak dahulu lagi. Dalam menjelaskan konsep *syahādah* menurut fiqh penulis merumuskan bahawa disebabkan kedudukannya yang tinggi maka syariat telah meletakkan syarat-syarat yang rigid untuk dipenuhi dalam penerimaannya sebagai keterangan.

Penulis juga berpendapat bahawa *syahādah* merupakan metode pembuktian yang paling utama (*‘imadul ithbat*) dalam prosiding jenayah kerana kejadian jenayah berlaku tanpa diduga dan ia jelas bertentangan dengan undang-undang negara. Oleh itu pensabitannya sangat bergantung kuat kepada mana-mana pihak atau saksi yang telah melihat kejadian jenayah tersebut belaku. Penulis dalam kajian ini juga telah merumuskan kaedah terbaik kepada hakim dalam mengendalikan saksi yang memberikan keterangan yang salah tanpa niat disebabkan oleh beberapa faktor dengan memberikan peluang kepada saksi tersebut memperbetulkan keterangannya. Sama seperti perbahasan dalam penulisan-penulisan lain tentang *syahādah*, penulis turut merumuskan bahawa saksi yang enggan memberikan keterangan tanpa sebab yang munasabah setelah dipanggil oleh mahkamah boleh didakwa dan dihukum jika sabit kesalahan. Berbeza sedikit dengan amalan undang-undang keterangan Islam di Malaysia, penulis merumuskan bahawa syarat-syarat wajib bagi seorang saksi ialah sedar, sukarela dan tidak pernah disabitkan dengan kesalahan jenayah di mana-mana mahkamah. Manakala syarat-syarat wajib untuk kesaksian tersebut

diterima pula ialah dibuat secara terbuka, dibuat di hadapan pihak lawan dan bersumpah sebelum memberikan keterangan. Cuma, satu prinsip yang sama dengan undang-undang keterangan di negara-negara lain ialah hanya kadi atau hakim sahaja pihak yang benar-benar layak untuk menilai segala bentuk keterangan yang dibawa di hadapannya sama ada diterima ataupun tidak.

Kajian di negara yang sama juga telah dilakukan oleh Bisam Nahar al-Butun (2010: 293) melalui kaedah perbandingan di antara *syahādah* menurut fiqh dengan undang-undang bertulis di negara-negara Arab melibatkan Jordan, Mesir dan Iraq. Dengan menggunakan metode *istiqra'*, pengkaji mengemukakan asas-asas perselisihan fuqaha tentang *syahādah* berdasarkan kitab-kitab fiqh pelbagai mazhab, kitab-kitab tafsir untuk isu terminologi dan dalil-dalil di samping kitab-kitab Hadis dalam membincangkan dalil-dalil yang menjadi perbincangan ulama berkaitan *syahādah* dan perbandingannya dengan undang-undang bertulis yang terpakai di negara-negara tersebut. Dalam penulisannya pengkaji merumuskan bahawa penggunaan *syahādah* sebagai alat pembuktian adalah satu perkara yang telah sabit melalui nas-nas syarak dengan ijmak dan apa yang diperuntukkan dalam undang-undang bertulis selari dengan apa yang telah ditetapkan oleh hukum syarak.

Malah kaedah pembuktian ini telah diamalkan sejak dahulu lagi termasuk dalam perundangan ahli kitab, kerajaan Rom dan dalam sejarah perundangan Islam. Walaupun undang-undang bertulis di Jordan dipengaruhi oleh undang-undang Eropah namun masih menerapkan hukum syarak dalam beberapa aspek dan masih ada kelompongan. Perbezaan yang jelas di antara hukum syarak dan peruntukan undang-undang bertulis iaitu dari aspek bilangan saksi yang mencukupi dengan seorang saksi sahaja dalam kes-kes jenayah berbanding hukum syarak sekurang-kurangnya dua orang saksi melainkan kes zina. Begitu juga dengan syarat-syarat saksi dan penentuan saksi yang adil melalui proses *tazkiyah al-syuhūd*. Malah, undang-undang bertulis di negera-negara Arab yang dikaji tidak melihat proses *tazkiyah al-syuhūd* sebagai satu proses yang penting selagi tiada bukti saksi telah melakukan pembohongan, kerana proses *tazkiyah al-syuhūd* dilihat seakan-akan sama dengan perbuatan intipan atau *tajassus* dan tidak wajar dilakukan (*Ibid*: 290).

Walau bagaimanapun, menurut pengkaji undang-undang bertulis di negara-negara Arab secara umumnya tidak jauh berbeza dengan prinsip-prinsip keterangan mengikut hukum syarak berkaitan *syahādah* sebagai kaedah pembuktian yang paling utama dan dalam bab perkara-perkara yang menghalang penerimaan *syahādah* yang sama konsepnya dengan syarat-syarat penerimaan *syahādah* dan sebab-sebab yang menghalang seorang saksi menyampaikan kesaksian seperti saksi yang belum baligh, saksi tohmah, saksi

yang banyak melakukan maksiat, saksi bohong, saksi buta dan saksi yang tidak boleh berkata-kata.

Daripada sorotan literatur tentang berkaitan konsep *syahādah* jelas menunjukkan bahawa *syahādah* merupakan satu metode pembuktian yang sangat kuat dan utama sama ada dalam kes sivil atau jenayah dan tiada perselisihan ulama sama ada ulama tradisional dan kontemporari selari dengan pensyariatannya melalui dalil-dalil syarak. Penulisan tentang *syahādah* tidak akan lari dari membincangkan bab definisi, hukum, keujahan, syarat dan bilangan saksi. Kajian-kajian perbandingan yang pernah dilakukan pun secara keseluruhannya membuktikan ciri-ciri istimewa yang wujud dalam konsep *syahādah* sebagai metode pembuktian yang mementingkan aspek-aspek keadilan sejagat. Walau bagaimanapun, pemakaian konsepnya secara keseluruhan seperti yang dibincangkan oleh ulama tradisional khususnya, perlu dilihat semula untuk diaplikasikan dalam situasi semasa bagi mengelakkan berlakunya ketidakadilan dan salah faham terhadap undang-undang keterangan Islam.

Syarat-Syarat *Syahādah*

Boleh dikatakan penulisan-penulisan tentang *syahādah* akan menjelaskan syarat-syarat kesaksian sebagai salah satu sub-perbincangan utama. Walau bagaimanapun, tidak banyak kajian atau penulisan yang membincangkan secara khusus tentang syarat *syahādah*. Khoo Boo Teong (1994: 117) telah menulis secara khusus tentang syarat-syarat saksi melalui kaedah perbandingan di antara tiga penjuru iaitu hukum syarak, statut keterangan Syariah negeri-negeri dan undang-undang keterangan Malaysia atau AK. Walau bagaimanapun, kajian tersebut tidak membuat ulasan tentang sejarah penggubalan AK dan statut keterangan Syariah negeri-negeri juga tidak menghuraikan aplikasi semasa *syahādah* di Mahkamah Syariah. Pengkaji telah merumuskan persamaan bahawa istilah *syahādah* mempunyai konsep yang hampir dengan keterangan secara langsung yang diberikan secara lisan atau *direct oral evidence* (DOE). Hanya perbezaan yang wujud adalah dari segi sama ada ia mengikat atau tidak dan dari segi syarat-syarat yang bersifat mandatori.

Syahādah akan mengikat hakim jika semua syarat yang ditetapkan dipenuhi manakala DOE akan dinilai oleh hakim sama ada diterima atau tidak. Penulis menjelaskan isu perbezaan di antara '*weight*' atau darjah kebolehpercayaan dengan '*admissibility*' atau kebolehterimaan. Sebagai contoh, syarat memiliki akhlak mulia dalam syarat *syahādah* yang tidak menjadi syarat dalam DOE dalam AK. Ciri tersebut hanya akan menjadi ciri '*weight*' bukan kepada '*admissibility*' dalam AK. Dua konsep yang berbeza kerana '*weight*' dengan

'*admissibility*' adalah setara menurut undang-undang keterangan Islam dan sebaliknya menurut AK yang hanya mementingkan aspek '*admissibility*' selagi seseorang saksi boleh memahami soalan yang dikemukakan dan boleh menjawab soalan dengan rasional. Perbezaan lain yang utama ialah syarat-syarat penyampaian *syahādah* yang bersifat mandatori seperti yang telah disebutkan sebelum ini sedangkan DOE tidak mengambil kira aspek tersebut dalam menentukan penerimaan sesuatu keterangan saksi kerana *syahādah* merupakan sebahagian daripada hukum syarak yang diturunkan oleh Allah sedangkan AK merupakan undang-undang ciptaan manusia (*Ibid*: 128).

Md. Salleh Haji Md. @ Haji Ahmad (1994: 96) pula hanya menumpukan syarat saksi khusus dalam kes akad nikah dan bukan dalam kes-kes mal yang lain. Ada perbezaan yang dijelaskan oleh pengkaji dengan syarat saksi secara umum seperti dalam undang-undang keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia. Sebagai contoh, seseorang saksi dalam akad nikah mestilah seorang yang boleh melihat, mempunyai pekerjaan yang sesuai, bukan wali dan mengenali bakal isteri. Penulis tidak mengemukakan contoh-contoh kes di Mahkamah Syariah berkaitan kehadiran saksi semasa akad nikah untuk melihat sejauh mana kehadiran saksi atau ketidakhadirannya boleh memberi kesan kepada status keterangan dalam kes-kes mal, contohnya dalam kes pengesahan lafaz taklik yang dibuat selepas akad nikah. Penulis mengemukakan pendapat yang *rajih* bahawa kesaksian merupakan rukun atau syarat sah perkahwinan.

Penulis merumuskan syarat-syarat saksi dalam perkahwinan mestilah berakal, baligh, merdeka, Islam, dua orang lelaki, mendengar dan faham, '*adil*, melihat, bukan wali, boleh bertutur, tiada tohmah (bukan seteru dan bukan anak suami atau isteri), tidak mempunyai pekerjaan yang kotor dan mengenali bakal isteri. Walau bagaimanapun, amalan di Malaysia tidak mensyaratkan saksi mengenali pengantin perempuan selaras dengan pandangan Ibn Hajar dan al-Qadi Husayn kerana di Malaysia lebih menekankan soal kesaksian ke atas lafaz ijab dan qabul sahaja. Penulis lebih cenderung kepada pandangan sebahagian dari ulama mazhab Shafi'i yang mensyaratkan saksi mengenali pengantin perempuan kerana dengan mengenali suami dan isteri dianggap perlu bagi memberi keterangan di mahkamah apabila berlaku pertikaian yang memerlukan keterangan saksi (*Ibid*: 105).

Akmal Hidayah Halim (1999: 82) dalam kajiannya telah menganalisis syarat-syarat saksi secara perbandingan di antara undang-undang Islam dengan AK. Tiga aspek telah dianalisis iaitu aspek kekompetenan saksi, kebolehpaksaan dan kredibiliti saksi di antara AK 1950 dengan undang-undang keterangan Islam. Pengkaji telah merumuskan bahawa garis panduan dalam undang-undang Islam untuk mengenalpasti saksi yang kompeten melalui syarat-syarat *syahādah* jika dipenuhi adalah lebih baik berbanding AK

yang hanya meletakkan syarat saksi secara umum sahaja. Kajian perbandingan melibatkan analisis terhadap dua statut utama keterangan Mahkamah Syariah iaitu Enakmen Keterangan Mahkamah Syariah Kelantan 1991 dan AKMS. Isu kekompetenan saksi dianalisis melalui syarat-syarat *syahādah* menurut undang-undang keterangan Islam dan syarat saksi dalam AK manakala isu kredibiliti saksi dianalisis melalui konsep *tazkiyah al-syuhūd* dalam undang-undang keterangan Islam dan proses pemeriksaan saksi (pemeriksaan utama, pemeriksaan balas dan pemeriksaan semula) menurut AK.

Perbincangan yang sama seperti penulisan-penulisan yang lain tentang perbezaan di antara *syahādah* dan *bayyinah* juga terdapat dalam kajian ini. Akmal Hidayah merumuskan bahawa kekompetenan dan kredibiliti saksi menurut undang-undang keterangan Islam ditentukan apabila saksi telah memenuhi syarat-syarat saksi sedangkan menurut AK kekompetenan dan kredibiliti saksi adalah dua perkara yang berbeza (*Ibid*: 32). Seseorang yang kompeten tidak semestinya memiliki kredibiliti atau kebolehpercayaannya masih boleh dipertikaikan menurut AK. Kekompetenan saksi adalah bergantung kepada keupayaannya memahami soalan-soalan yang diajukan di samping memenuhi syarat-syarat saksi sedangkan di dalam Islam seseorang saksi yang kompeten adalah saksi yang memenuhi syarat-syarat *syahādah* dan isu kredibiliti saksi memang merupakan sebahagian daripada syarat-syarat saksi seorang saksi mestilah adil.

Syarat baligh dan berakal merupakan dua syarat utama dalam syarat penyampaian kesaksian atau *syurūt tahammul* (al-Zuhaylī, 1997: 65). Siti Hajar Mohd Yasin (1995: 1-11) dalam kajiannya tentang kesaksian kanak-kanak menurut Islam merumuskan bahawa dalil tentang kesaksian dua orang lelaki masih membuka ruang *ijtihād* kerana ayat tersebut bersifat umum dan tidak menghadkan kepada umur tertentu selagi semua memelihara keadilan dan amanah (*Ibid*: 5). Beliau mengemukakan persoalan kanak-kanak yang berupaya membezakan baik dan buruk, bersikap amanah dan bijaksana, adakah kesaksian mereka diterima? Rujukan dibuat terhadap rang undang-undang AKMS pada masa kajian ini dijalankan dengan merujuk kepada seksyen 83 bahawa keterangan kanak-kanak diterima dalam perkara yang berkaitan dengan kecederaan dengan syarat tiada perselisihan faham sesama mereka dan mereka berada di tempat kejadian dan peruntukan tersebut masih kekal sehingga hari ini.

Manakala seksyen 85 (3) atau seksyen 85 (2) AKMSWP 1997, keterangan kanak-kanak terhadap ibu bapanya boleh diterima sebagai *syahādah* sekiranya syarat *syahādah* dipenuhi. Sebagai contoh, keterangan kanak-kanak mengenai penderaan seksual oleh bapanya tidak boleh diterima sebagai *syahādah* kerana

kewujudan tohmah ‘permusuhan’ dan elemen keraguan (*syubḥah*). Kajian ini juga telah membuat analisis perbandingan kedudukan keterangan kanak-kanak di antara undang-undang Islam berdasarkan pandangan ulama tradisional dan rang undang-undang AKMS dengan undang-undang sivil Inggeris dan Malaysia. Prinsip umum dalam seksyen 118 AK 1950 memperuntukkan apa yang penting ialah saksi boleh memahami soalan dan boleh menjawab dengan rasional. Manakala keterangan kanak-kanak boleh diterima sekiranya disokong oleh keterangan lain selepas kanak-kanak tersebut mengangkat sumpah. Di akhir kajian penulis menyimpulkan keterangan kanak-kanak boleh diterima sama seperti keterangan orang dewasa sekiranya semua syarat *syahādah* dipenuhi (*Ibid*: 9).

Kajian dalam isu yang sama, juga melibatkan analisis perbandingan di antara undang-undang keterangan Islam dan sivil boleh dilihat dalam penulisan Mohd Shahrizad Mohd Diah (2002: 77-98). Cuma AKMSWP 1997 dijadikan rujukan statut terkini dan pandangan Ibn al-Qayyim dijadikan sebagai pemangkin terhadap konsep *bayyinah* yang lebih luas berbanding *syahādah* sebagai hujah penerimaan kesaksian kanak-kanak. Penulis berpandangan penerimaan keterangan kanak-kanak dalam kes-kes tertentu untuk melindungi hak dan kepentingan selaras dengan kaedah fiqh ‘kesukaran menjadi sebab kepada kemudahan dan keringanan’ (*al-masyaqqah tajlib al-taysir*). Kaedah tersebut menggambarkan bahawa sikap terlalu terikat dengan prinsip perundangan boleh membawa kepada kesukaran dalam situasi tertentu. Oleh itu, dalam beberapa keadaan beban tanggungan seseorang dalam mendokong prinsip perundangan tersebut perlu diringankan untuk supaya kemudaran dan ketidakadilan boleh dihindarkan. Walaupun prinsip umum kanak-kanak tidak boleh menyampaikan *syahādah* kerana kewujudan tohmah atau keraguan, dan syarat *syahādah* itu sendiri dari aspek keperluan baligh dan berakal, bukan bermakna tidak boleh memberi keterangan langsung atas tiket ‘*bayyinah*’ (*Ibid*: 86).

Firman Allah SWT:

وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۚ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

“Dan janganlah kami (para saksi) menyembunyikan kesaksian, kerana barangsiapa yang menyembunyikannya, maka sesungguhnya ia adalah orang yang berdosa hatinya; dan Allah Maha Mengetahui apa yang kamu kerjakan...”

(Surah al-Baqarah, 2: 283)

Ayat di atas memberikan maksud hukum berdosa kepada saksi yang menyembunyikan kesaksian itu sendiri memberikan konotasi bahawa hanya yang baligh sahaja yang akan memikul dosa sedangkan kanak-kanak tidak mempunyai dosa. Oleh itu istilah konsep saksi menurut al-Quran mengeluarkan maksud kanak-kanak yang tidak memikul dosa. Kesaksian kanak-kanak juga tidak dapat mencapai tahap *yaqin* sebagai satu ciri penting dalam *syahādah*. Kajian ini telah merumuskan bahawa keterangan kanak-kanak perlu diterima dengan berhati-hati bagi memastikan keadilan dapat dipelihara. Prinsip ini tidak memberi maksud penolakan keterangan kanak-kanak tetapi ia lebih kepada prinsip mencari kebenaran sesuai dengan situasi dan keadaan. Kajian turut mencadangkan supaya diharmonisasikan prinsip perundangan sivil dan Islam bagi mencari kekuatan dan memperbaiki kelemahan dalam kedua-dua sistem (*Ibid*: 98). Sama seperti kajian Siti Hajar, kajian Mohd Shahrizad juga tidak mengulas sebarang kes penerimaan saksi kanak-kanak di Mahkamah Syariah.

Syarat lain melibatkan syarat Islam sebagai syarat utama dan persoalan penerimaan kesaksian orang bukan Islam boleh dilihat dalam kajian Jasri Jamal (2011: 14-24). Penulis dalam kajiannya menganalisis isu kesaksian bukan Islam di Mahkamah Syariah dengan rujukan statut utamanya AKMS. Seksyen 83(2) akta ini telah memperuntukkan keterangan orang bukan Islam diterima sebagai *bayyinah* bukan *syahādah* tetapi apa syarat kompetensinya sebagai orang bukan Islam tidak dijelaskan dalam statut. Kajian mendapati tiada kes penerimaan kesaksian orang bukan Islam melainkan kes-kes melibatkan permohonan perisytiharan agama si mati yang pernah memeluk agama Islam dan agama di saat kematiannya menjadi tanda tanya. Beberapa kes telah dianalisis, salah satunya ialah kes Nyonya Tahir yang pernah dijelaskan sebelum ini tentang penerimaan keterangan saksi bukan Islam sebagai *bayyinah* yang melibatkan anak-anak si mati bagi mengesahkan cara hidup si mati yang mengamalkan cara hidup agama Buddha. Penulis berpandangan memandangkan bukan Islam terlibat dengan kehidupan orang Islam masa kini, maka tahap kesaksian orang bukan Islam perlu diambil kira terutamanya yang melibatkan kes-kes sivil dan jenayah. Bagi kesalahan hudud, pembuktian melalui saksi bukan Islam hendaklah diterima dan orang yang disabitkan hanya dikenakan hukuman takzir sahaja (*Ibid*: 23).

Sayed Sikandar (2011: 125-144), walaupun fokus kajian utamanya ialah hak golongan transeksual menurut perspektif Islam, isu kredibiliti saksi telah disentuh sedikit. Kajian ini membincangkan isu perselisihan ulama tradisional dan kontemporari berkaitan kedudukan golongan transeksual dan pertukaran jantina yang mendapat sokongan daripada kalangan Syiah tetapi tidak di kalangan ulama Sunni (*Ahli Sunnah wa al-Jamā'ah*). Kajian ini banyak menfokuskan kedudukan golongan *mukhannath* iaitu lelaki berperwatakan

seperti wanita dan golongan yang terlibat dengan pembedahan tukar jantina. Dari aspek *syahādah*, golongan *mukhannath* tidak boleh dianggap sebagai saksi yang '*adil*' bagi tujuan menyampaikan kesaksian di mahkamah kerana golongan ini bukan menghadapi kecacatan atau penyakit berkaitan fungsi organ seksual sejak lahir, malah kebanyakannya lebih disebabkan oleh kegagalan diri sendiri mengawal emosi dan watak serta keyakinan diri kepada hikmah kejadian asal ciptaan Allah (*Ibid*: 132).

Daripada sorotan literatur berkaitan syarat *syahādah* menunjukkan tidak banyak kajian yang khusus tentang syarat-syarat *syahādah*. Kajian tentang status saksi wanita dan kanak-kanak, walaupun selalu menjadi isu yang diminati untuk dibincangkan, belum ada kajian khusus tentang kaedah pengendaliannya di mahkamah pada masa kini. Begitu juga dengan kelayakan saksi bukan Islam dalam kes-kes lain selain kes konversi, seperti kes jenayah dan kes mal yang lain, status keterangan saksi yang mempunyai kepentingan atau tohmah, kesaksian kaum keluarga dan juga isu keadilan atau kefasikan saksi. Walau bagaimanapun, kajian dan penulisan berkaitan syarat *syahādah* sama ada secara langsung atau tidak langsung merumuskan bahawa Islam sangat mementingkan kualiti saksi yang memenuhi syarat-syarat *syahādah* untuk diterima kesaksiannya, walau apu pun tafsiran yang diberikan terhadap setiap syarat-syarat yang ditetapkan sama ada tafsiran secara tradisional mahu pun kontemporari, atau pun tafsiran secara nas mahu pun statutori. Berbeza dengan undang-undang yang terpakai di Mahkamah Sivil yang hanya menggunakan syarat umum seorang saksi yang mesti memahami dan menjawab soalan yang dikemukakan secara rasional di hadapan hakim tanpa mengira watak atau perangai, pegangan agama, gender, dewasa mahu pun kanak-kanak atau pun kewujudan pertalian kekeluargaan.

Bilangan Saksi

Boleh dikatakan juga penulisan-penulisan tentang *syahādah* akan menjelaskan bilangan saksi atau *niṣab al-syuhūd* sebagai salah satu sub-perbincangan utama. Walau bagaimanapun, tidak banyak kajian atau penulisan yang membincangkan secara khusus tentang bilangan saksi.

Isu kesaksian wanita biasanya timbul dalam perbincangan tentang bilangan saksi kerana Islam menetapkan bilangan tertentu dalam kes-kes tertentu untuk dipenuhi selain dari syarat-syarat *syahādah*. Persoalan kesaksian wanita timbul rentetan dari pentafsiran ulama terhadap firman Allah SWT:

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا اِذَا تَدٰىنْتُمْ بٰدِيْنَ اِلَىٰ اَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوْهُ
 وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ اَنْ يَّكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ
 اللّٰهُ فَلَْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِيْ عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُۥ وَلَا يَبْحَسْ
 مِنْهُ شَيْۤآ فَاِنْ كَانَ الَّذِيْ عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيْهًا اَوْ ضَعِيْفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيْعُ اَنْ
 يُّمْلِلَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاَسْتَشْهِدُوْا شٰهِيْدَيْنِ مِنْ رِّجَالِكُمْ فَاِنْ
 لَّمْ يَكُوْنَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَّاَمْرَاۤتَانِ مِمَّنْ رَّضُوْنَ مِنَ الشُّهَدَآءِ اَنْ تَضِلَّ
 اِحَدُهُمَا فَتَذَكَّرَ اِحَدُهُمَا الْاٰخَرٰى وَلَا يَأْب الشُّهَدَآءُ اِذَا مَا دُعُوْا

“Wahai orang-orang yang beriman! Apabila kamu menjalankan sesuatu urusan dengan hutang piutang yang diberi tempoh hingga ke suatu masa yang tertentu maka hendaklah kamu menulis (hutang dan masa bayarannya) itu dan hendaklah seorang penulis di antara kamu menulisnya dengan adil (benar) dan janganlah seseorang penulis enggan menulis sebagaimana Allah telah mengajarkannya. Oleh itu, hendaklah ia menulis dan hendaklah orang yang berhutang itu merencanakan (isi surat hutang itu dengan jelas). Dan hendaklah ia bertaqwa kepada Allah Tuhannya, dan janganlah ia mengurangkan sesuatu pun dari hutang itu. Kemudian jika orang yang berhutang itu bodoh atau lemah atau ia sendiri tidak dapat hendak merencanakan (isi itu), maka hendaklah direncanakan oleh walinya dengan adil (benar); dan hendaklah kamu mengadakan dua orang saksi lelaki dari kalangan kamu. Kemudian kalau tidak ada saksi dua orang lelaki, maka bolehlah, seorang lelaki dan dua orang perempuan dari orang-orang yang kamu setuju menjadi saksi, supaya jika yang seorang lupa dari saksi-saksi perempuan yang berdua itu maka dapat diingatkan oleh yang seorang lagi. Dan jangan saksi-saksi itu enggan apabila mereka dipanggil menjadi saksi.”

(Surah al-Baqarah, 2: 282)

Begitu juga dengan bilangan saksi dalam kes hudud terutama kes zina yang menghendaki empat orang saksi lelaki memberikan keterangan sebelum hukuman disabitkan. Firman Allah SWT:

وَالَّذِيْنَ يَزْمُوْنَ الْمُحْصَنٰتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوْا بِاَرْبَعَةٍ شٰهَدَآءٍ فَاَجْلِدُوْهُم مِّنْ جِلْدَةٍ وَلَا
 تَقْبَلُوْا لَهُمْ شٰهَدَةً اَبَدًا وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ

“Dan orang-orang yang melemparkan tuduhan (zina) kepada perempuan yang terpelihara kehormatannya, kemudian mereka tidak membawakan empat orang saksi, maka sebatlah mereka lapan puluh kali sebat; dan janganlah kamu menerima persaksian mereka itu selama-lamanya; kerana mereka adalah orang-orang yang fasiq...”

(Surah al-Nūr, 24: 4)

Zulfakar Ramlee (2008: 5) dalam penulisannya berkaitan *syahādah* mengulas kedudukan kebolehterimaan dan kebolehpaksaan kesaksian wanita. Penulis membincangkan isu *ijtihad* tentang kedudukan saksi wanita dalam Islam dan mengulas dalil-dalil yang menjelaskan kedudukan wanita sebagai saksi di samping mengemukakan persoalan sama ada dalil-dalil tersebut bersifat mutlak atau tidak. Penulis dalam pandangannya lebih cenderung kepada pandangan ulama yang mengatakan wanita boleh menjadi saksi dalam semua kes atas alasan perubahan *urf* semasa. Penulis juga merumuskan bahawa pendekatan statut keterangan Syariah dalam menetapkan bilangan saksi wanita adalah cenderung kepada pandangan mazhab Maliki yang menerima seorang saksi wanita dalam kes-kes yang di bawah pengetahuan dan kepakaran wanita sahaja berbeza dengan pandangan mazhab Shafi’i yang menetapkan lebih dari seorang saksi wanita. Ini kerana, penulis berpendapat istilah yang digunakan dalam peruntukan berkaitan saksi adalah ‘keterangan’ bukan ‘kesaksian’ atau *syahādah*. Oleh itu soal bilangan saksi tidak terikat dengan syarat bilangan saksi dalam *syahādah*. Penulis dalam kajiannya juga merumuskan bahawa isu kebolehpaksaan saksi wanita untuk hadir memberi keterangan tidak dibincangkan oleh ulama silam dan takrifan saksi secara umum yang diperuntukkan dalam Undang-undang Tatacara Jenayah Syariah dalam menghendaki kehadiran saksi tidak pula membataskan jantina saksi sama ada lelaki atau perempuan, malah kedua-duanya boleh didakwa dengan kesalahan mengingkari perintah mahkamah jika enggan atau tidak hadir memberi keterangan tanpa alasan yang sah setelah menerima sepina.

Nehaluddin Ahmad (2010: 92-102) dalam kajiannya telah menganalisis pendapat ulama tradisional dan kontemporari sama ada ulama fiqh atau tafsir dalam isu kesaksian wanita terutama dalam kes sivil atau muamalat. Penulis membincangkan konsep kesaksian wanita secara umum berdasarkan dalil-dalil al-Quran dan Hadis. Walau bagaimanapun tiada statut atau kes dijelaskan sebagai rujukan. Beliau berpandangan isu kesaksian wanita harus dilihat menurut perspektif *maqāsid*, bukan dari aspek gender kerana tujuan utama dalam penghakiman Islam adalah keadilan dengan apa cara sekalipun. Ramai wanita sekarang lebih berpengalaman dan berpengetahuan serta mempunyai

latar belakang pendidikan yang tinggi. Dalil-dalil berkaitan kesaksian dua orang wanita menyamai seorang lelaki perlu dilihat mengikut *'urf* dan situasi semasa kerana dalil tersebut bukanlah muktamad atau *qat'ī*. Ayat 282 Surah al-Baqarah sepatutnya tidak lagi ditafsir secara prejudis, malah tidak ada dalil yang bersifat muktamad tentang bilangan dan kebolehterimaan saksi mengikut gender. Ini kerana pada masa dahulu golongan wanita tidak terdedah dengan pengetahuan transaksi atau jual beli dan ayat 2:282 tidaklah secara rigid membataskan kesaksian wanita dalam semua perkara dan ayat tersebut adalah berkaitan dengan urusan jual beli atau sivil sahaja (*Ibid*: 94).

Azman Mohd Noor (2009: 94-138) dalam kajiannya membincangkan isu yang diperselisihkan oleh ulama untuk mengkategorikan jenayah rogol sama ada tergolong sama seperti jenayah zina atau *hirabah* dalam hudud atau takzir kerana kedua-duanya memberikan implikasi berbeza terutama dalam menentukan jenis hukuman dan keperluan pembuktian. Isu bilangan saksi hanya disentuh secara umum dalam isu keperluan keterangan kerana zina memerlukan tahap pembuktian yang sangat tinggi melalui *iqrar* atau keterangan empat orang saksi, berbeza dengan *hirabah*. Sekiranya kesalahan rogol diletakkan di bawah kategori *hirabah* maka hanya dua orang saksi diperlukan secara minimum dan implikasi keterangan juga akan berbeza jika rogol dikategorikan di bawah takzir, maka *syahādah* bukan sesuatu yang mandatori (*Ibid*: 126).

Isu bilangan saksi dan implikasinya pernah diulas oleh Sope Williams (2004: 229-255). Dalam kajiannya penulis telah menganalisis isu diskriminasi gender dalam sistem perundangan di kalangan wanita Nigeria terutama dari aspek hak dan kedudukan mereka dalam institusi kekeluargaan, pendidikan dan pekerjaan. Isu bilangan saksi hanya disentuh dalam isu Undang-undang Pentadbiran Jenayah Syariah mereka yang menjadikan mazhab Maliki sebagai sumber utama membolehkan jenayah zina disabitkan melalui kehamilan tanpa nikah. Penulis turut menjelaskan amalan di Nigeria terhadap penerimaan sumpah pihak lelaki menafikan dakwaan zina adalah memadai sebagai pembelaan melainkan pihak pendakwa berjaya mengemukakan empat orang saksi lelaki seperti yang ditetapkan dalam hukum syarak.

Manakala hukuman zina yang diperuntukkan pula ialah 100 sebatan dan setahun penjara bagi pesalah zina yang belum berkahwin dan hukuman rejam sampai mati jika sudah berkahwin. Isu yang berlaku apabila dua orang wanita Nigeria telah didakwa melakukan zina walaupun telah berkahwin tetapi tertuduh lelaki dalam kedua-dua kes ini dibebaskan selepas mengangkat sumpah menafikan tuduhan. Salah seorang daripada dua tertuduh wanita tersebut mendakwa dirinya telah dirogol dan mempertikaikan pembebasan tertuduh lelaki semata-mata ketiadaan saksi yang melihat kejadian. Penulis

berpendapat bahawa situasi di atas merupakan salah satu bentuk diskriminasi gender dalam sistem pentadbiran Undang-undang Jenayah Syariah di Nigeria dengan meletakkan tahap pembuktian yang berbeza di antara lelaki dan perempuan kerana sumpah merupakan metode pembuktian yang sangat lemah (*Ibid*: 239). Walau bagaimanapun, tertuduh wanita dalam kedua-dua kes tersebut yang telah dijatuhkan hukuman rejam sampai mati, akhirnya dibebaskan selepas berjaya dalam rayuan mereka apabila Mahkamah Rayuan Syariah mendapati Kanun Keseksaan Sokoto 2000 belum digubal pada tarikh kes tersebut didakwa berlaku.³

Sama seperti sorotan literatur sebelum ini tidak banyak juga kajian khusus tentang bilangan saksi selain dari hanya menjadi sub-topik perbincangan dalam isu-isu lain sama ada berkaitan *syahādah* mahu pun berkaitan undang-undang keterangan Islam secara umum. Kajian dan penulisan yang ada merumuskan secara langsung atau tidak langsung bilangan saksi merupakan aspek yang perlu dipenuhi untuk diterima *syahādah* seseorang kerana Islam bukan sahaja mementingkan soal kualiti saksi yang merujuk kepada syarat-syarat *syahādah* untuk dipenuhi, tetapi juga aspek kuantiti saksi terutama dalam kes hudud dengan kes bukan hudud mahu pun kes-kes sivil. Walau bagaimanapun, sama seperti isu syarat *syahādah*, kajian dan penulisan terdahulu juga merumuskan keperluan pentafsiran semula isu bilangan saksi supaya selari dengan matlamat umum sistem kehakiman Islam itu sendiri untuk menegakkan keadilan dan mengembalikan hak serta kebenaran.

Proses *Tazkiyah al-Syuhūd*

Salah satu isu penting dalam perbincangan mengenai syarat *syahādah* ialah proses pemeriksaan saksi bagi memastikan syarat '*adil* dipenuhi atau dikenali sebagai *tazkiyah al-syuhūd*. Isu ini dibincangkan secara panjang lebar oleh Hamid Jusoh dari aspek maksud, sejarah dan kedudukannya dalam statut keterangan Syariah di Malaysia. Analisis perbandingan juga dilakukan dengan undang-undang berkaitan *tazkiyah al-syuhūd* di Pakistan dan amalannya melalui kes-kes berkaitan (Hamid Jusoh, 2007: 161). Dalam kajian ini penulis merumuskan bahawa proses *tazkiyah al-syuhūd* atau dalam istilah bahasa Melayunya sebagai pemeriksaan saksi adalah berbeza dengan istilah pemeriksaan dalam peruntukan undang-undang keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia yang telah mengambil acuan AK melibatkan proses

³ *Safiyya Hussaini v. Attorney General of Sokoto State*, No. USC/GW/CR/F1/10/01 (*Unreported*) dalam keputusan di Mahkamah Rayuan Syariah, telah dijatuhkan hukuman mati oleh mahkamah bicara atas kesalahan zina selepas didapati hamil tanpa nikah, dibincangkan dalam Scope Williams, 239.

mengambil keterangan saksi melalui tiga peringkat utama iaitu pemeriksaan utama, pemeriksaan balas dan pemeriksaan semula.

Walaupun terdapat pertentangan istilah penulis merumuskan kedua-dua proses ini tetap penting kerana perbezaan konsep iaitu *tazkiyah al-syuhūd* melibatkan pemeriksaan hakim terhadap kredibiliti saksi manakala proses tiga peringkat pemeriksaan saksi seperti yang diamalkan di Mahkamah Sivil mahu pun Mahkamah Syariah melibatkan proses pemeriksaan fakta yang dikemukakan oleh saksi-saksi dalam testimoni mereka. Pengkaji juga berpendapat, bahawa proses *tazkiyah al-syuhūd* sepatutnya dijalankan selepas proses pemeriksaan saksi dalam erti kata prosedur yang telah diamalkan di Mahkamah Syariah sejak sekian lama. Malah, di Pakistan, proses *tazkiyah al-syuhūd* bukan lagi proses yang asing dalam prosiding kes jenayah *hudūd* dan *qiṣāṣ* (*Ibid*: 178).

Akmal Hidayah pula merumuskan bahawa proses *tazkiyah al-syuhūd* seperti yang diperuntukkan dalam statut keterangan Syariah di Malaysia jika dilaksanakan kemungkinan boleh memanjangkan lagi sesuatu kes rentetan dari prosedurnya yang agak sukar termasuklah kesukaran mencari *muzakki* yang benar-benar layak. Penulis berpendapat bahawa proses pemeriksaan saksi di Mahkamah Syariah seperti yang dilaksanakan di Mahkamah Sivil adalah proses mengenalpasti kekompetenan saksi menggantikan proses *tazkiyah al-syuhūd* yang hanya merupakan proses yang diadaptasi dari prinsip asal undang-undang keterangan Mahkamah Syariah tetapi tidak dilaksanakan (Akmal Hidayah Halim, 1999: 82). Pandangan ini berbeza dengan pandangan Hamid Jusoh yang berpendapat bahawa pemeriksaan saksi tidak boleh menggantikan proses *tazkiyah al-syuhūd* kerana proses pemeriksaan saksi bertujuan untuk memeriksa fakta manakala proses *tazkiyah al-syuhūd* bertujuan untuk memeriksa keadilan saksi. Proses *tazkiyah al-syuhūd* merupakan satu prosedur yang diperuntukkan dalam statut-statut keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia. Oleh kerana prosedur ini tidak mendapat tempat dari aspek amalannya pada masa kini mungkin menyebabkan tidak banyak kajian khusus tentang *tazkiyah al-syuhūd* di Malaysia.

SEJARAH DAN KEDUDUKAN SYAHĀDAH DALAM UNDANG-UNDANG KETERANGAN ISLAM DI MALAYSIA

Kebanyakan kajian dan penulisan berkaitan sejarah penggubalan undang-undang keterangan Islam berkaitan *syahādah* tidak membincangkan secara khusus tentang *syahādah*, malah lebih kepada sejarah umum penggubalan undang-undang keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia daripada menjadi satu peruntukan tunggal berkaitan keterangan dalam statut-statut pentadbiran

agama Islam kepada statut yang berasingan khusus berkaitan undang-undang keterangan Mahkamah Syariah.

1. Sejarah Penggubalan Undang-Undang Keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia Khusus Berkaitan *Syahādah*

Mahmud Saedon (1995) dalam penulisannya telah menjelaskan sejarah penggubalan undang-undang keterangan Mahkamah Syariah adalah di atas penyumbang usaha yang sangat besar iaitu Jawatankuasa Teknikal Undang-undang Syarak dan Sivil (JTUSS). Dalam usaha tersebut AK 1950 telah dijadikan asas penggubalan. Mana-mana peruntukan yang bertentangan dengan hukum syarak dibuang dan mana yang sesuai atau tidak bertentangan dengan hukum syarak diterima atas asas sesuatu yang tidak bertentangan dengan hukum syarak adalah diterima syarak. Mana-mana peruntukan yang memerlukan pengubahsuaian akan diubahsuai supaya menepati kehendak hukum syarak. Penulis juga menegaskan perujukan kepada *Majallah al-Ahkām al-‘Adliyyah*, Qanun-E-Shahādāt Pakistan 1984 dan The Islamic Law of Evidence of Pakistan (Draf Ordinance 1982) dijadikan asas kepada penggubalan undang-undang keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia di samping kitab-kitab fiqh utama seperti *Mughnī Muhtāj* dari mazhab Syafie dan pandangan Ibn al-Qayyim dalam *al-Ṭurūq Hukmiyyah*.

Penulis merumuskan bahawa penggubalan undang-undang tersebut tidak terikat secara rigid dengan pendapat mazhab yang tertentu kerana dasar penggubalannya ialah memilih pendapat ulama, yang lebih sesuai dengan keadaan, masa dan persekitaran tempat termasuk bahagian dalam statut tersebut yang membezakan *bayyinah* dengan *syahādah* berdasarkan pandangan Ibn al-Qayyim. Dengan merujuk kepada Ordinan Keterangan Mahkamah Syariah 1991 Negeri Sarawak, penulis memperakui bahawa definisi dan syarat yang ketat berkaitan dengan *syahādah* seperti yang diperuntukkan dalam statut, dan akan mengikat hakim jika diterima, hampir tidak boleh dilaksanakan pada hari ini. Sebab itulah statut menerima pandangan Ibn al-Qayyim berkaitan keluasan konsep *bayyinah* untuk menyelesaikan banyak masalah dan menghapuskan salah faham terhadap undang-undang keterangan Islam terutama dalam penerimaan keterangan orang fasik, kanak-kanak, orang kafir dan orang yang pelupa. Penulis turut merumuskan bahawa definisi *syahādah* yang diperuntukkan dalam statut merupakan definisi yang diterima oleh kebanyakan ulama (Mahmud Saedon A. Othman, 1995: 93).

Mahmud Saedon, dalam penulisannya yang lain pula berkaitan sejarah undang-undang keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia turut menegaskan tentang kewujudan peruntukan yang hampir sama di setiap negeri bagi

memastikan setiap peruntukannya tidak bertentangan dengan hukum syarak dan jika bertentangan akan terbatal. Jika terdapat apa-apa yang tidak diperuntukkan atau sebarang ketidakjelasan maka hukum syarak akan dirujuk. Penulis turut merumuskan bahawa yang dimaksudkan dengan hukum syarak dalam statut keterangan Mahkamah Syariah adalah luas, tidak terikat kepada sesuatu mazhab tertentu sahaja seperti mazhab Shāfi‘ī, walaupun keseluruhan umat Islam di Malaysia berpegang kepada mazhab Shafi‘i. Malah, termasuk juga pendapat mana-mana mazhab yang sah, seperti yang didefinisikan di bahagian tafsiran hampir di semua statut keterangan Syariah negeri-negeri (*Ibid*: 270).

Begitu juga dengan penulisan Mahmood Zuhdi Abdul Majid (1997: 193) walaupun tidak secara khusus membincangkan tentang sejarah penggubalan undang-undang berkaitan *syahādah*. Penulis turut menjelaskan bahawa statut-statut keterangan Mahkamah Syariah dari sudut sejarah penggubalannya adalah berasaskan AK 1950 dengan mengambil kira pandangan hukum syarak sehingga tidak ada yang bercanggah dengan syariat Islam. Malah, penulis telah merumuskan undang-undang keterangan Mahkamah Syariah bagi sesetengah negeri di Malaysia (pada masa penulisan dijalankan) boleh disifatkan sempurna dan sesuai dengan kehendak Syariah.

Abdul Hamid Mohamad (2002: 130-144) dalam tulisannya juga telah mengesahkan bahawa peruntukan-peruntukan dalam undang-undang prosedur mal dan jenayah syariah dan juga undang-undang keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia diadaptasi dari undang-undang yang terpakai di Mahkamah Sivil dengan pengubahsuaian yang perlu. Penulis tidak membincangkan secara khusus tentang sejarah undang-undang keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia kerana fokus utama tulisannya ialah isu konflik bidangkuasa di antara Mahkamah Sivil dan Mahkamah Syariah.

Abdul Rani Kamarudin (2007: 11-29) pula, dalam kajiannya membincangkan secara analisis perbandingan di antara sistem percabaran di Mahkamah Sivil dengan Mahkamah Syariah dalam prosiding jenayah dengan merujuk kepada Kanun Prosedur Jenayah Malaysia 1999 (CPC) dan Enakmen Tatacara Jenayah Syariah (Negeri Selangor) 2003 yang disebut oleh penulis sebagai replika kepada CPC kerana persamaan kandungan peruntukannya. Dalam aspek *syahādah* atau kesaksian penulis hanya mengemukakan dalil-dalil al-Quran berkaitan hukum dan tanggungjawab memberikan kesaksian. Penulis menyimpulkan bahawa proses pemeriksaan saksi melalui pemeriksaan utama, pemeriksaan balas dan pemeriksaan semula yang terpakai di Mahkamah Syariah diadaptasi dari CPC dan ia tidak bertentangan dengan prinsip perundangan Islam kerana undang-undang Islam tidak menetapkan kaedah

khusus untuk mengendalikan perbicaraan kerana apa yang lebih penting ialah bagaimana kebenaran atau keadilan itu dapat ditegakkan pada setiap masa (*Ibid*: 28).

Penulisan Ruzman Md. Noor (2008: 345) lebih menfokuskan sejarah penggubalan undang-undang keterangan Islam di Malaysia dan kedudukan *bayyinah*, *syahādah* serta *qarinah* dalam statut keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia di samping memperjelaskan metode pengharmonian di antara AK dan pandangan pelbagai mazhab dalam memperuntukkan undang-undang berkaitan *bayyinah*, *syahādah* dan *qarinah*. Dalam menjelaskan konsep dan peruntukan berkaitan *syahādah* penulis telah merumuskan bahawa definisi dan syarat-syarat saksi yang ada dalam statut keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia banyak dipengaruhi oleh mazhab Shafi'i. Penulis dalam penulisannya yang lain pula membincangkan secara khusus tentang *syahādah* dengan menggunakan istilah kesaksian untuk mengenalpasti pengaruh mazhab Shafi'i dalam peruntukan berkaitan *syahādah* dalam Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia (*Ibid*: 143).

Rumusan yang sama dengan penulisan terdahulu bahawa peruntukan-peruntukan berkaitan *syahādah* lebih didominasi oleh pendapat mazhab Shafi'i melalui kitab-kitab utama iaitu *al-Umm*, *Mughnī al-Muhtaj*, *Nihāyah al-Muhtaj* dan *al-Iqna'* meliputi konsep kesaksian, syarat kelayakan saksi, bilangan saksi dan kedudukan kesaksian atas kesaksian. Perbandingan telah dibuat di antara peruntukan berkaitan *syahādah* dengan pandangan mazhab Shafi'i iaitu dari aspek definisi, syarat-syarat saksi, bilangan saksi dan kedudukan keterangan dengar cakap atau kesaksian atas kesaksian (*syahādah 'ala syahādah*). Walau bagaimanapun, tiada perbandingan dibuat dalam peruntukan yang berkaitan dengan pemeriksaan saksi atau *tazkiyah al-syuhūd*. Cuma apa yang menarik dalam kedua-dua penulisan Ruzman Md. Noor ialah beliau mengemukakan isu metodologi yang digunakan oleh penggubal undang-undang dengan mencampur adukkan pandangan pelbagai mazhab serta rujukan terhadap AK dalam membina kerangka asal Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah.

Proses pengharmonian di antara Undang-undang Keterangan Islam dengan Undang-undang Keterangan Sivil melalui AK dalam proses penggubalan Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah seperti yang dibincangkan oleh Ruzman Md. Noor pernah dibincangkan oleh Donald L. Horowitz. Dengan menggunakan beberapa istilah seperti *hybridization* (kacukan), *borrowing* (peminjaman) dan *convergence* (penyatuan), Horowitz dalam kajiannya merumuskan bahawa statut keterangan Syariah di Malaysia digubal mengikut acuan AK yang digunakan di Mahkamah Sivil tetapi dalam beberapa

aspek Undang-undang Keterangan Islam atau pun hukum syarak dijadikan sebagai asas, sebagai contoh keperluan dua orang saksi dalam pengakuan luar mahkamah, penerimaan keterangan kanak-kanak dan orang bukan Islam sebagai *bayyinah* dan juga aspek bilangan saksi.

Horowitz (1994: 267) juga menimbulkan isu istilah ‘semua orang Islam’⁴ yang digunakan untuk menentukan kebolehterimaan keterangan seseorang saksi sebagai *syahādah* yang masih menimbulkan persoalan tentang sejauh manakah istilah tersebut ditafsirkan terutama dari aspek gender saksi kerana terdapat peraturan dalam hukum syarak tentang penerimaan keterangan saksi wanita. Walau bagaimanapun, daripada beberapa aspek yang lain, undang-undang keterangan Mahkamah Syariah masih mengekalkan sebahagian besar prinsip *common law* yang terdapat dalam AK terutama peruntukan berkaitan kerelevanan, keterangan dokumen, anggapan tentang dokumen, pendapat pakar, keterangan watak dan beban pembuktian. Cuma dalam kajiannya Horowitz melihat proses gabungan dua bentuk undang-undang atau *hybridization* bukan sahaja berlaku dalam aspek keterangan, malah ia juga berlaku dalam undang-undang prosedur jenayah yang terpakai di Mahkamah Syariah (*Ibid*).

Sorotan literatur bahagian ini menunjukkan persepakatan pandangan dan rumusan tentang sumber utama yang menjadi asas penggubalan undang-undang keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia dengan mengadaptasikan peruntukan dalam AK 1950 melalui pengekalan dan pengubahsuaian peruntukan undang-undang yang tidak bertentangan dengan hukum syarak dan penambahan aspek-aspek penting diambil dari mazhab yang muktabar supaya nampak mantap dan sesuai diaplikasikan dalam konteks Malaysia.

2. Kedudukan *Syahādah* dalam Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia

Kajian yang paling hampir dengan perbincangan utama kajian ini ialah kajian yang dilakukan oleh Hassan Ab. Rahman (2004: 1) yang menghuraikan status keterangan saksi yang bukan sahaja yang diterima sebagai *syahādah*, malah kajian ini juga menjelaskan status keterangan saksi sebagai *bayyinah* dan *qarinah*. Kajian ini menggunakan pendekatan perbandingan untuk mengenalpasti prinsip-prinsip keterangan yang digunapakai dalam peruntukan-peruntukan statut keterangan syariah di Malaysia berbanding dengan yang

⁴ Sekyen 83 (1) AKMS dan juga hampir kesemua enakmen negeri memperuntukkan ‘...semua orang Islam adalah kompeten untuk memberikan *syahādah* atau *bayyinah* sebagai saksi dengan syarat bahawa mereka adalah ‘*aqil, baligh, adil, mempunyai ingatan yang baik dan tidak berprasangka*’.

digunapakai dalam AK dengan memberikan tumpuan khusus kepada prinsip *bayyinah*, *syahādah* dan *qarinah* dalam statut keterangan Syariah dengan prinsip keterangan, keterangan lisan dan fakta relevan dalam AK. Terdapat kecelaruan peruntukan terutama dari aspek penggunaan istilah dan konsep dalam undang-undang keterangan Mahkamah Syariah terkini akibat dari proses pencedokan tanpa kajian terperinci sehingga menimbulkan kekeliruan dari aspek konsep dan keselarasannya dengan perbincangan fuqaha, sebagai contoh perbezaan penggunaan istilah keterangan dengan *bayyinah*, konsep *qarinah* serta *syahādah* dengan keterangan langsung.

Dapatan kajian ini menjelaskan bahawa Jawatankuasa Teknikal Undang-undang Syariah dan Sivil (JTUSS) bertanggungjawab merangka model statut keterangan syariah dengan merujuk kepada AK yang berasal dari Akta Keterangan India 1875 dan prinsip-prinsip *common law* Inggeris. Proses tersebut melibatkan pengubahsuaian AK supaya selaras dengan hukum syarak yang akhirnya kelihatan konsisten dengan konsep *bayyinah* oleh Ibn al-Qayyim. Sama seperti rumusan kajian Khoo Boo Teong, pengkaji telah membandingkan konsep *syahādah* dengan keterangan lisan dalam AK. Walau bagaimanapun berbeza dengan Khoo Boo Teong, pengkaji merumuskan bahawa konsep keterangan lisan yang ada dalam AK adalah menyamai dengan konsep *khabar ahad* dalam perbincangan ulama fiqh tetapi istilah *khabar ahad* ini tiada dalam statut keterangan Syariah (*Ibid*: 544).

Oleh itu, pengkaji berpendapat penggubal berniat untuk menerapkan pendapat Ibn al-Qayyim yang membezakan *bayyinah* dan *syahādah* tetapi cara penggunaan istilah keduanya dalam statut keterangan Syariah telah menimbulkan kekeliruan dan percanggahan. Kajian ini juga mendapati sehingga kini tidak terdapat sebarang peraturan dan arahan amalan yang mewajibkan hakim syarie memberi peringatan tentang maksud perkataan '*ashhadu*' dari segi agama dan balasan di akhirat kepada saksi yang memberikan *syahādah* palsu sedangkan definisi yang diberikan dalam tafsiran statut keterangan *syahādah* melibatkan penggunaan *ashhadu* (*Ibid*: 459). Walau bagaimanapun, kajian ini tidak menyentuh aspek metode ijtihad yang digunakan oleh pihak penggubal undang-undang terutama pihak JTUSS sendiri semasa menggubal undang-undang keterangan Mahkamah Syariah terutama peruntukan yang berkaitan dengan *syahādah*. Kajian ini juga tidak melibatkan kajian lapangan terhadap amalan semasa penggunaan peruntukan berkaitan *syahādah* di Mahkamah Syariah berserta analisis kes-kes di Mahkamah Syariah.

Ahmad 'Azam Mohd Shariff (2011: 1) menjelaskan secara ringkas tatacara menerima keterangan saksi dalam perbicaraan kes jenayah menurut Akta Keterangan Mahkamah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997

(AKMS) sekaligus membezakan keterangan saksi yang boleh diterima sebagai *bayyinah*, *syahādah* dan *qarinah*. Penulis merumuskan bahawa semua saksi adalah kompeten memberikan keterangan lisan dan mahkamahlah yang menilai sama ada keterangan saksi tersebut diterima sebagai *bayyinah*, *syahādah* atau *qarinah*. Keterangan saksi akan diterima sebagai *syahādah* sekiranya memenuhi syarat Islam, lelaki, berakal, baligh, adil, mempunyai ingatan yang baik dan tiada tohmah. Sekiranya syarat-syarat tersebut tidak dipenuhi maka keterangan tersebut boleh diterima sebagai *bayyinah* atau *qarinah* sahaja. Penulis juga menerangkan tentang tatacara mengambil keterangan saksi melalui tiga proses utama pemeriksaan saksi iaitu pemeriksaan utama, pemeriksaan balas dan pemeriksaan semula.

Ahmed ‘Abdulgadir Ahmed Elmahi (2000: 127) telah menjadikan AKMS sebagai sampel dalam kajian perbandingannya dengan Sudanese Evidence Act 1993 (SEA) khusus terhadap peruntukan berkaitan *syahādah*. Berdasarkan SEA pada masa kajian tersebut dibuat, pengkaji merumuskan bahawa peruntukan berkaitan *syahādah* dalam AKMS dan SEA kedua-duanya berasaskan hukum syarak tetapi AKMS kelihatan lebih rigid berbanding SEA terutama dari aspek syarat kelayakan saksi. Beliau berpandangan bahawa peruntukan tersebut adalah kurang praktikal berbanding *syahādah* dalam SEA yang lebih praktikal dan efisien. Ini memandangkan SEA digubal dengan tidak memasukkan syarat-syarat saksi yang menjadi perselisihan para fuqaha melainkan syarat berakal dan keupayaan untuk memahami fakta yang dipersoal. Ini bermakna syarat *syahādah* dalam SEA bersifat lebih terbuka dan seimbang di antara teori dan praktikal melainkan dalam kes-kes hudud yang telah diperuntukkan keperluan dan syarat yang berbeza dalam bahagian yang berasingan dalam SEA.

Walau bagaimanapun, dari aspek penerimaan dan penilaian hakim terhadap keterangan yang diberikan oleh saksi mahkamah mempunyai bidangkuasa yang luas untuk menggunapakai prinsip-prinsip dalam *syahādah* seperti yang dibahaskan oleh ulama. Atau dengan kata lain penggunaan konsep *syahādah* dalam SEA lebih kepada prinsip pemakaian dalam penghakiman, bukan melalui peruntukan undang-undang. Penulis juga berpandangan bahawa peruntukan tentang *syahādah* terutama yang berkaitan dengan kekompetenan saksi dalam AKMS boleh mengundang risiko ketidakadilan sekiranya diaplikasi secara rigid (*Ibid*).

Mohd Salleh Ahmad, sekali lagi dalam penulisannya yang lain berkaitan prinsip *bayyinah* dan amalannya di Mahkamah Syariah di Malaysia secara umum, dengan menggunakan AKMS sebagai sampel merumuskan bahawa undang-undang yang ada telah memberikan panduan kepada para hakim dalam menerima keterangan saksi. Ini jelas seperti yang telah diperuntukkan dalam

AKMS berkaitan kekompetenan saksi dengan memberikan ruang yang sangat luas dalam menerima keterangan berbentuk *bayyinah* dengan disokong oleh *qarinah* yang kuat dalam kes-kes yang sukar untuk mengenalpasti kewujudan keterangan berstatus *syahādah* seperti kes yang melibatkan dakwaan isteri dipukul suami yang kebiasaannya adalah sukar untuk mendapatkan saksi yang benar-benar melihat kejadian tersebut (Mohd Salleh Ahmad, 2005: 66).

Dalam menerangkan proses mengambil keterangan saksi di Mahkamah Syariah pun, penulis Mohd Nadzri Haji Abdul Rahman Ibrahim hanya menjelaskan tatacara pendengaran kes dan prosedur mengambil keterangan saksi melalui proses pemeriksaan utama, pemeriksaan balas dan pemeriksaan semula tanpa sebarang ulasan kedudukan mahu pun istilah *syahādah* itu sendiri. Mohd Nadzri juga menyentuh sedikit aspek kebolehpercayaan saksi yang boleh dikenalpasti dan dicabar melalui soalan-soalan yang menguji kredibiliti, ingatan dan kejujuran saksi. Soalan-soalan tersebut bertujuan untuk mengenalpasti sama ada seseorang saksi itu berat sebelah, atau berprasangka, mempunyai kepentingan atau mendapat sogokan (Mohd Nadzri Abdul Rahman, 2010: 153).

Seperti juga dengan penulisan Mohd Nadzri, Shamrahayu menjelaskan aspek prosedur termasuk sedikit tentang keterangan dalam memberi garis panduan dalam pengendalian kes-kes jenayah syariah bermula dari prosedur pra-bicara hingga ke proses perbicaraan dengan merujuk kepada statut berkaitan dan prinsip asas hukum syarak (Shamrahayu A. Aziz, 2011: 79-119). *Syahādah* dijelaskan dalam dua bahagian iaitu sedikit dalam proses pra bicara dan proses pemeriksaan saksi semasa perbicaraan dengan merujuk kepada Akta Tatacara Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1998 ATJSWP dan AKMS. Penulis merumuskan bahawa ATJSWP tidak memperuntukkan garis panduan yang khusus bagaimana untuk mengambil keterangan saksi di peringkat pra-perbicaraan atau di peringkat siasatan atas sebab lain kes lain soalan-soalan yang sesuai untuk dikemukakan. Soalan-soalan yang akan ditanya kepada saksi adalah bergantung kepada kreativiti dan kemahiran pihak berkuasa dalam proses siasatan saksi (*Ibid*: 79).

Di peringkat perbicaraan penulis merumuskan bahawa proses *tazkiyah al-shuhud* boleh diadakan sekiranya kredibiliti saksi diragui dan ia diperuntukkan dalam AKMS. Walau bagaimanapun, penulis tidak menjelaskan sejauh mana proses ini direalisasikan pada masa kini. Penulis juga menjelaskan tentang status keterangan saksi yang diterima sebagai *syahādah* dan *bayyinah* berdasarkan AKMS. Keterangan saksi hendaklah disampaikan secara lisan melalui keterangan langsung berdasarkan apa yang diterima oleh saksi melalui derianya. Prinsip ini ada diperuntukkan dalam AKMS. Pihak pendakwaan

pula tidak akan menawarkan saksi mereka sehingga kes pendakwaan berakhir dan pihak pendakwaan akan menawarkan saksi-saksi mereka yang belum dipanggil memberi keterangan kepada pihak tertuduh untuk pembelaan (*Ibid*: 119). Walau bagaimanapun, dalam penulisan ini, tidak ada kes dijelaskan bagi menunjukkan bagaimana prinsip *syahādah* seperti yang diperuntukkan dalam AKMS ditafsir dan diaplikasikan.

PENUTUP

Secara keseluruhannya penulisan dan kajian sama ada secara langsung atau tidak langsung memperakui dan mengiktiraf *syahādah* sebagai metode pembuktian yang sangat penting sama ada dalam konteks Undang-undang Keterangan Islam mahu pun undang-undang sivil. Dalam konteks undang-undang berkaitan saksi dalam peruntukan Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia, kajian dan penulisan terdahulu mendapati secara umumnya adalah selaras dengan hukum syarak terutama dari aspek definisi, syarat dan bilangan mahu pun peruntukan lain berkaitan *syahādah* seperti peruntukan khas berkaitan testimoni saksi dan keterangan dengar cakup. Cuma mungkin beberapa isu yang perlu dilihat semula untuk semakan dan penambahbaikan sistem yang sedia dari aspek kerelevannya untuk diperuntukkan supaya selari dengan perkembangan dan keperluan semasa serta ‘urf masyarakat setempat.

RUJUKAN

- ‘Abd al-Karīm Zaydān (1983). *Nizām a-Qadā’*. Baghdad: Matba’ah al-Ma‘ani.
- ‘Imad Muḥammad Rabi’ (1999). *Hujjiyyatu al-Syahādah fī al-Ithbāt al-Jazā’i*. Urdun: Dār al-Thaqafah.
- Abdul Basir Mohamad (2006). “Iqrar, Syahadah dan Qarinah dalam Undang-Undang Sivil Islam,” dalam Siti Zalikah Md. Nor et al., *Al-Syariah: Undang-Undang Keterangan Islam*, jil. ke-3. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 156-187.
- Abdul Hamid Mohamad (2002). “Civil and Syariah Courts in Malaysia: Conflict of Jurisdictions.” *Malayan Law Journal*, 1, 130-144.
- Abdul Karim Zaidan (1993). *Prinsip-Prinsip Pendakwaan dan Pembuktian dalam Sistem Kehakiman Islam*, terj. Mohd Saleh Ahmad. Shah Alam: Hizbi.
- Abdul Muin Abdul Rahman (1999). *Witnesses in Islamic Law of Evidence*. Selangor: Pelanduk Publications.

- Abdul Rahman Mustafa (1988). *Prinsip Undang-undang Keterangan Islam: Satu Pendekatan Perbandingan*. Kuala Lumpur: Al-Rahmaniah.
- Abdul Rani Kamarudin, Ahadin Arinen & Nuarrual Hilal Md. Dahlan (2007). "Compellability of Muslim Witnesses in the Syariah Courts in Malaysia: Is Non-Muslim Also Included?" *Prosiding Persidangan Undang-undang Tuanku Jaafar*. Bangi: Fakulti Undang-undang Universiti Kebangsaan Malaysia, 21-22 Ogos 2007.
- Abdul Rani Kamarudin (2007). "Between the Adversarial and the Inquisitorial Trial." *Malayan Law Journal*, 2, 11-29.
- Afridah Abas (2007). "Kebolehterimaan Keterangan Dengar Cakap Sebagai Satu Cara Pembuktian di Mahkamah Syariah," dalam *Undang-undang Islam: Jenayah, Keterangan dan Prosedur*, ed. Nasimah Hussin et al., jil. ke-13. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ahmed 'Abdulgadir Ahmed Elmahi (2000). "Acceptance and Evaluation of *Shahadah* Under Sudanese Evidence Act, 1993 (A Comparative Study)." MCL Thesis, Kulliyah of Law, International Islamic University Malaysia.
- Ahmad 'Azam Mohd Shariff (2011). "Prosedur Pendakwaan Jenayah Syariah: Analisis ke Atas Peruntukan Undang-undang di Bawah Akta Prosedur Jenayah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997 dan Akta Keterangan Mahkamah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997." *Jurnal Undang-Undang dan Masyarakat*, vol. 15, 1-18.
- Ahmad Mahdzan Ayob (2005). *Kaedah Penyelidikan Sosiekonomi*, jil. ke-3. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Akmal Hidayah Halim (1999). "The Law of Competency, Compellability and Credibility of Witness: A Comparative Study of Evidence Act 1950 and Islamic Law." MCL Thesis, Kulliyah of Law, International Islamic University, Malaysia.
- Anwarullah (1999). *Principles of Evidence in Islam*. Kuala Lumpur: A.S. Noordeen.
- Azman Mohd Noor (2009). "Punishment for Rape in Islamic Law," *Malayan Law Journal*, 5, 114-128.
- Bisam Nahar al-Butun (2010). *al-Syahādah fī al-Syarī'ah al-Islāmiyyah Dirāsah Muqāranah bi al-Qanūn al-Waḍ'ī*. Urdun: Dār al-Thaqafah.
- Burhan al-Dīn Abī al-Hasan 'Alī bin Abī Bakr al-Farghanī al-Marghinanī (t.t.). *al-Hidāyah Sharḥ Bidāyah al-Mubtadi*, jil. ke-2. Beirut: Sharīkah Dār al-Arqām bin Abī al-Arqām.
- C.R. Tyser. D.G. Demetriades & Ismail Haqqi Effendi (terj.) (t.t.). *The Mejelle*. Petaling Jaya: The Other Press.

- Chua Yan Piaw (2006). *Kaedah Penyelidikan*, jil. 1. Kuala Lumpur: Mc Graw Hill.
- Duryana Mohamed & Afridah Abas (2011). “The Process of Gathering Evidence in Civil Cases: Its Application in Civil and Shariah Courts.” *Malayan Law Journal*, 3, 122-152.
- Hamid Jusoh (2007). *Tazkiyah al-Syuhud* dalam *Undang-Undang Islam: Jenayah, Keterangan dan Prosedur*; ed. Nasimah Hussin et al., jil. ke-13. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Hamid Jusoh (2007). “Undang-Undang Keterangan Islam dan Perkembangan Pelaksanaannya di Malaysia,” dalam *Undang-Undang Islam: Jenayah, Keterangan dan Prosedur*; ed. Nasimah Hussin et al., jil. ke-13. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Hassan Ab. Rahman (2004). “Pemakaian Prinsip-Prinsip Keterangan dalam Peruntukan Statut-Statut Keterangan Syariah Malaysia: Suatu Kajian Perbandingan dengan Peruntukan Akta Keterangan 1950: Tumpuan Khusus pada *Bayyinah*, *Syahadah* dan *Qarinah*.” Tesis Kedoktoran, Jabatan Syariah dan Undang-Undang, Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.
- Horowitz, Donald L. (1994). “The Qur’an and the Common Law: Islamic Law Reform and the Theory of Legal Change.” *The American Journal of Comparative Law*, vol. 42, 233-293.
- Ibnor Azli Ibrahim (2006). “Kesaksian Wanita Menurut Perundangan Islam,” dalam Siti Zalikah Md. Nor et al., *Al-Syariah: Undang-Undang Keterangan Islam*, jil. ke-3. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 53-69.
- Ibn al-Qayyim al-Jawziyyah (2002). *al-Turuq al-Ḥukmiyyah fī al-Siyāsah al-Shar‘iyyah*. Qāhirah: Dār al-Hadīth.
- Ibn Farhun (1301H). *Tabsirah al-Ḥukkam fī Uṣūl al-‘Aqdiyyah wa Manāhij al-Aḥkām*, vol. 2. Beirūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Ibn Rushd (2009). *Sharḥ Bidāyah al-Mujtahid wa Nihāyah al-Muqtaṣid*, vol. 4. Qāhirah: Dār al-Salām.
- Ismail Mohd @ Abu Hassan (1997). “The Theory of Evidence in the Islamic Juristic Tradition and in the Law of Malaysia: A Comparison.” Ph.D Thesis, Department of Middle Eastern Studies, University of Manchester.
- Jasri Jamal (2011). “Kesaksian Orang Bukan Islam: Kes Pengisytiharan Keluar dari Agama Islam di Mahkamah Syariah Malaysia.” *Shariah Law Report*, vol. 4, 14-24.

- Al-Jazirī, ‘Abd al-Rahmān (2008). *Kitāb ‘ala al-Madhāhib al-Arba‘ah*, vol. 5. Beirūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Jubran Mas‘ud (1967). *al-Ra‘id*. Beirūt: Dār al-‘Ilmi li al-Malayin.
- Al-Khatib, Muḥammad al-Sharbinī (t.t.). *Al-Iqna’*, vol. 1. Beirūt: Dār al-Fikr.
- Khoo Boo Teong (1994). “*Al-Syahadah* with Special Reference to *Syurut al-Syahid* (Condition of Testimony): A Comparative Analysis with Testimony by Oral Evidence Under the Evidence Act 1950 (Act 56).” *Monograf Syariah*, vol. 3, 117-130.
- L. B. Curzon (1995). *Dictionary of Law*. Kuala Lumpur: International Law Book Services.
- Mahmood Zuhdi Abdul Majid (1997). *Pengantar Undang-Undang Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Mahmood Zuhdi Abdul Majid (2009). “Ijtihad, Taqlid dan Talfiq dari Perspektif Mawasid al-Syariah.” Seminar Taqlid, Ijtihad dan Talfiq: Skop, Amalan dan Batasan, IKIM, 12-13 November 2009.
- Mahmud Saedon Awang Othman (1990). “Konsep Bayyinah.” *Jurnal Kanun*, vol. 2, 14-31.
- Mahmud Saedon Awang Othman (1991). *Undang-Undang Keterangan Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka.
- Mahmud Saedon Awang Othman (1992). “Bayyinah in Islamic Law.” *IIUM Law Journal*, vol. 2 (1), 18-31.
- Mahmud Saedon Awang Othman (1993). “Beban dan Tahap Pembuktian dalam Sistem Pengadilan Islam.” *Jurnal Syariah*, vol. 1, 334-345.
- Mahmud Saedon Awang Othman (1995). “Undang-Undang Keterangan Mahkamah Syariah: Satu Analisis,” dalam *Undang-undang Keterangan dan Prosedur di Mahkamah*, ed. Abdul Monir Yaacob. Kuala Lumpur: IKIM.
- Mahmud Saedon Awang Othman (1995). *Institusi Pentadbiran Undang-Undang dan Kehakiman Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Al-Marbawī, Muḥammad Idris ‘Abd al-Rauf (1935). *Qamus Idris al-Marbawī*. Mesir: Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalābī wa Awlāduh.
- Md. Saleh Hj. Md. @ Hj. Ahmad (1994). “Kesaksian dalam Perkahwinan: Hukum dan Kelayakan Saksi.” *Monograf Syariah*, vol. 2, 96-106.

- Md. Saleh Hj. Md. @ Hj. Ahmad (2001). "Penggunaan Taqlid dan Talfiq dalam Fatwa: Satu Penilaian" dalam *Hukum Islam Semasa Bagi Masyarakat Malaysia Yang Membangun*, ed. Abdul Karim Ali dan Raihanah Hj. Azahari. Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.
- Md. Saleh Hj. Md. @ Hj. Ahmad (2005). "Al-Bayyinah dan Beban Pembuktian: Teori dan Amalan di Mahkamah Syariah," dalam *Risalah Ahkam*, ed. Hajjah Salihah Hj. Ab. Halim. Petaling Jaya: Intel Multimedia & Publication.
- Mohammad Hashim Kamali (2000). *Islamic Law in Malaysia Issues and Developments*. Kuala Lumpur: Ilmiah Publishers.
- Mohd Nadzri Abdul Rahman Ibrahim (2010). *Undang-Undang Tatacara Mal Mahkamah Syariah: Prinsip dan Amalan*. Negeri Sembilan: Karya Kreatif Resources.
- Mohd Shahrizad Mohd Diah (2002). "Child's Testimony in Islamic Law - An Appraisal." *IIUM Law Journal*, vol. 10, 77-98.
- Nasimah Hussin et al. (2007). *Siri Perkembangan Undang-Undang di Malaysia: Undang-Undang Islam Jenayah, Keterangan dan Prosedur*, jil. ke-13. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Nehaluddin Ahmad (2010). "Islamic Law of Evidence and the Merit of Women Witnesses: An Overview." *Malayan Law Journal*, 1, 92-102.
- Othman Lebar (2007). *Penyelidikan Kualitatif*. Tanjung Malim: Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Ruzman Md. Noor (1993). "Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia: Satu Pengenalan." *Monograf Syariah*, 108-124.
- Ruzman Md. Noor (2008a). "Kajian Semula Terhadap Undang-Undang Keterangan Islam." *Prosiding Seminar Semakan Semula Korpus Undang-Undang Islam di Malaysia: Keperluan dan Cabaran*. Kuala Lumpur: IKIM, 1-2 April 2008.
- Ruzman Md. Noor (2008b). "Kedudukan Bayyinah, Syahadah dan Qarinah dalam Penggubalan Undang-Undang Keterangan Islam di Malaysia." *Jurnal Syariah*, vol. 16, 345-366.
- Ruzman Md. Noor (2008c). "Kesaksian dalam Konteks Undang-Undang Keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia: Analisis dari Perspektif Mazhab Syafie." *Jurnal Fiqh*, vol. 5, 143-167.
- Sayed Sikandar Shah Haneef (2011). "Transsexuals and Sex Change: Legality Debate in Islamic Law." *Malayan Law Journal*, vol. 6, 125-144.
- Al-Shāfi'ī, Abī 'Abd Allāh Muḥammad bin Idris (2009). *al-Umm*, vol. 5. Beirut: Dār al-Fiqh.

- Shamrahayu A. Aziz (2011). *Criminal Procedure in the Syariah Courts*. Petaling Jaya: Sweet & Maxwell Asia.
- Sheikh Ghazali Hj. Abdul Rahman (2009). "Beberapa Manifestasi Penggunaan Ijtihad dan Talfiq dalam Peruntukan-peruntukan Statut Moden di Malaysia." Seminar Taqlid, Ijtihad dan Talfiq: Skop, Amalan dan Batasan, IKIM, 12-13 November 2009.
- Sidi Ahmad Abdullah (1995). "Prosedur Keterangan di Mahkamah Mengikut Syariah Islam." *Jurnal Syariah*, vol. 3, 108-115.
- Siti Hajar Mohd. Yasin (1995). "Evidence of A Minor: A Comparative Study of the Islamic and Civil Law," *CLJ* 2, 1-11.
- Siti Zalikah Md. Nor et al. (2006). *Al-Syariah: Undang-undang Keterangan Islam*, jil. ke-3. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Sope Williams (2004). "Nigeria, Its Women and International Law: Beyond Rhetoric," *Human Rights Law Review*, vol. 4 (2), 229-255.
- Al-Syarbinī, Shams al-Dīn Muḥammad al-Khatib (2006). *Mughnī al-Muḥtāj*, vol. 6. Qāhirah: Dār al-Hadīth.
- T.p. (1995). *Kamus Dewan*, ed. ke-3. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- T.p. (1995). *Kamus Undang-Undang*. Shah Alam: Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd.
- Zainal Amin Ayub & Zuryati Mohamed Yusoff (2007). "Leave Me Alone!: Syariah v Sivil Law." *Malayan Law Journal*, vol. 6, 99-123.
- Al-Zuḥaylī, Wahbah (1997). *al-Fiqh al-Islāmī wa Adillatuh*, vol. 8. Damsyiq: Dār al-Fikr.
- Al-Zuḥaylī, Wahbah (1996). *Uṣūl al-Fiqh al-Islāmī*, vol. 2. Beirūt: Dār al-Fikr.
- Zulfakar Ramlee (2008). "Kesaksian Wanita antara Kebolehterimaan dan Kebolehpaksaan." *Jurnal Hukum*, vol. 26, 5-26.
- Zulfakar Ramlee (2012). "Onus and Quantum of Proof in Islamic Law: Past and Present." *Shariah Law Report*, 1, 20-31.

Senarai Statut

- Akta Keterangan Mahkamah Syariah (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1997 (AKMSWP).
- Enakmen Keterangan Mahkamah Syariah (Negeri Selangor) 2003 (EKMS).

Senarai Kes

Safiyya Hussaini v. Attorney General of Sokoto State, no. USC/GW/CR/
F1/10/01 (Unreported).

